

۲

بخش

راهنمای تدریس
فصول کتاب درسی

شبکه مفهومی فصل اول : حقوق و مسئولیت‌های ما

حوزه‌های موضوعی	مفاهیم کلیدی
نظام اجتماعی	حقوق و قوانین مسئولیت‌ها و تکالیف نقش‌ها، گروه‌ها و مؤسسات اجتماعی
فرهنگ و هویت	تعلق و هویت میراث فرهنگی
فضا و مکان	حفاظت از مکان

حقوق طبیعی، حقوق ما در خانه و مدرسه، حقوق شهروندی

مسئولیت‌های ما نسبت به خود، دیگران و محیط، تکالیف ما نسبت به خداوند

تعلق به خانواده، مدرسه، جامعه و آگاهی از حقوق و تکالیف خود

آموزه‌های دینی درباره حقوق و مسئولیت‌های ما

مسئولیت ما در حفظ محیط طبیعی و محل زندگی

مسئولیت ما در دفاع از کشور

ارزش‌ها و اخلاق	حق طلبی و مسئولیت‌پذیری
-----------------	-------------------------

مسئولیت‌های ما نسبت به خود، دیگران و محیط، تکالیف ما نسبت به خداوند

مهارت‌های کاوشگری	بررسی و کاوش، برقراری ارتباط، خلاقیت، مشارکت، واکنش شخصی و اظهار نظر
-------------------	--

(طبق جدول پوشش مهارت‌ها مندرج در صفحه ۶۸-۵۵ همین کتاب)

من حق دارم

انتظارات یادگیری

انتظار می‌رود دانش‌آموزان بتوانند :

- مفهوم حقوق طبیعی یا فطری را توضیح دهند و چند نمونه مثال بزنند.
- برخی از حقوق خود را در خانه و خانواده، مدرسه و محیط زندگی شناسایی و درباره آنها اظهار نظر کنند.
- درباره مشکلات اجتماعی که در زمینه احقاق حقوق خود در خانه و مدرسه دارند، چاره‌اندیشی خردمندانه کنند.
- درباره مشکلات اجتماعی که در زمینه احقاق حقوق خود در خانه و مدرسه دارند، به مراجع ذیصلاح مراجعه کنند.

مواد و وسایل مورد نیاز

کتاب درسی، کاغذ و قلم برای یادداشت کردن مواردی که دانش‌آموزان درباره آن فکر می‌کنند، چیدمان میز و صندلی‌هایی متناسب با بحث و گفت‌وگوی کلاسی (در صورت امکان دایره‌وار).

هنگام شروع درس، ابتدا آیه ۷۰ سورة مبارکه «إسراء» را با ترجمه آن بخوانید. سپس از دانش‌آموزان پرسید: «چرا انسان اشرف مخلوقات است؟ انسان چه برتری‌هایی بر سایر موجودات زنده دارد؟»

اجازه بدهید دانش‌آموزان فکر کنند و پاسخ دهند. پاسخ‌های آنها را روی تخته بنویسید. پاسخ‌های احتمالی ممکن است موارد زیر باشد:

چون انسان قوه فکر و عقل دارد؛ می‌تواند چیزهایی بسازد و خلق کند (برای مثال، این همه وسیله و ابزار مانند هواپیما، تلفن، رایانه، موشک و... که بشر ساخته است). انسان می‌تواند به کمال برسد و خصلت‌های خوب را در خودش پرورش بدهد. انسان کمال‌طلب است. انسان می‌تواند ایشار و از خودگذشتگی داشته باشد و...

پاسخ دانش‌آموزان را با توضیحات خود کامل‌تر کنید. به شگفتی‌های انسان نسبت به موجودات دیگر تأکید کنید. بشر توانسته است با استعدادی که خداوند به او اعطا کرده است، برخی قوانین عالم را کشف کند (برای مثال انسان توانسته است به کره ماه برود و دوباره به زمین برگردد).

انسان فطرتاً زیاجوی، کمال‌طلب و حقیقت‌طلب است. انسان می‌خواهد خدای خود را بشناسد؛ از معنای زندگی خود سر در بیاورد و... که این همه در موجودات دیگر مشاهده نمی‌شود. به آیاتی از قرآن که در آن ذکر شده، خداوند متعال پس از آفرینش انسان به دلیل بزرگی درجه او به همه فرشتگان امر فرمود که به وی سجده کنند، اشاره کنید (سورة بقره، آیه ۳۴؛ سورة اعراف، آیه ۱۱؛ سورة حجر، آیه ۳۰؛ سورة اسراء، آیه ۶۱؛ سورة کهف، آیه ۵۰؛ و سورة طه، آیه ۱۱۶).

سپس نتیجه بگیرید خداوند به دلیل مقامی که به انسان اعطا کرده، او را واجد داشتن حقوقی نیز دانسته است. از دانش‌آموزان بخواهید فعالیت ۱ و ۲ را پاسخ بگویند.

فعالیت ۱: استفاده از گیاهان، جانوران و آب برای تغذیه، استفاده از هوا برای نفس کشیدن، استفاده از منابع و معادن برای تأمین نیازهای زندگی و ساختن ابزار و وسایل، برخوردار شدن از محبت دیگران، برخورداری از استعداد آموختن و داشتن قوه عقل و شعور...

فعالیت ۲: بله، زیرا همه انسان‌های عالم مخلوق خداوندند.

پس از همفکری و انجام فعالیت‌ها، حقوق طبیعی یا فطری را توضیح دهید و مثال بزنید، حق آزاد بودن (برده نبودن)، حق ازدواج کردن، حق کار کردن، حق برخورداری از نعمت‌های الهی، آب و غذا و هوا و منابع، حق یاد گرفتن، حق انتخاب و...

پس از توضیح حقوق فطری یا طبیعی، لازم است حقوقی را که ناشی از روابط با آدمیان و زندگی با دیگران است، توضیح دهید. تأکید کنید که انسان ناگزیر است، اجتماعی زندگی کند. لذا اگر انسان زندگی فردی داشت، بسیاری از حقوق معنایی نداشتند. برای مثال حق آزادی بیان، حق برخورداری از احترام و محبت، حق داشتن مسکن، حق برخورداری از آموزش و... اگر انسان در یک جزیره به تنهایی زندگی کند، هیچ‌یک از موارد بالا موضوعیت پیدا نمی‌کنند.

علاوه بر حقوق ناشی از روابط اجتماعی، حقوق ملت - دولت یا حقوقی را که افراد به موجب تبعه یک کشور بودن از آن برخوردار می‌شوند، توضیح دهید.

● از دانش‌آموزان بخواهید کتاب را ببندند و فکر کنند و پنج حق خود را در خانه و خانواده روی کاغذ بنویسند و بخوانند.

(توجه کنید که در جلسات آموزش حقوق باید فضای اطمینان و اعتماد در کلاس وجود داشته باشد و افراد در بیان نظرات خود آزادی و اطمینان داشته باشند).

(به بخش ملاحظات تدریس / دانستنی‌های معلّم در پایان فصل رجوع کنید).

توجه کنید دانش‌آموزان ممکن است علاوه بر حقوقی چون: احترام، محبت، همفکری و... برخی از خواسته‌های مادی خود چون داشتن اتاق خصوصی، موبایل یا انجام برخی کارها مثل مهمانی رفتن با دوستان و... را مطرح کنند. صبور باشید و به حرف‌های آنها گوش کنید؛ سپس آنها را به این نکته هدایت کنید که ما در حقوق خود، آزادی بی‌قید و شرط نداریم. چون ما با دیگران زندگی می‌کنیم، همان طور که ما حقوقی داریم، دیگران نیز حقوقی دارند. مثال بزنید: فردی که صاحب یک خانه شخصی در شهر است، حق دارد در خانه خود سکونت کند؛ چون مالک آن خانه است، اما اگر بخواهد در بخشی از خانه خود گاوداری کند، قانون جلوی او را می‌گیرد؛ زیرا پرورش دام در آن شرایط ممکن است سلامتی ساکنان محله را به خطر اندازد؛ یا فردی که مالک یک اتومبیل است، نمی‌تواند با اتومبیل خود هر طور که می‌خواهد براند و هر جا که می‌خواهد پارک کند و...

به آنها بگویید درباره این موضوع در درس‌های بعد با مطالب بیشتری آشنا می‌شوند. شما

می‌توانید فعالیت‌هایی را دربارهٔ «حقوق من»، «حقوق شما» یعنی شرایطی که حقوق مختلف با هم مغایرت پیدا می‌کنند، طراحی کنید.

برای مثال داستان ذیل را در کلاس تعریف کنید :

سینا و مریم، خواهر و برادر بودند. آنها به تازگی در کلاس آموزش فلوت و دف ثبت‌نام کرده بودند و خیلی دوست داشتند این آلات موسیقی را داشته باشند تا بتوانند تمرین کنند. پس از مدت‌ها انتظار، یک روز پدر به خانه آمد و گفت که برای سینا، فلوت و برای مریم، دف خریده است. بچه‌ها خوشحال شدند و تشکر کردند؛ سپس هر یک از آنها ساز خود را تحویل گرفتند و شروع به نواختن کردند... بعد از مدتی سینا احساس کرد که نمی‌تواند از روی نت بزند، چون صدای دف نمی‌گذارد او تمرکز کند. برای همین سعی کرد با صدای بلندتری فلوت بزند. مریم هم که صدای فلوت را مزاحم خود می‌دید، با شدت بیشتری به دف زدن ادامه داد و آنقدر هر دو سر و صدا کردند که پدر و مادر با اعتراض به اتاق وارد شدند و...

اکنون بگویید حق با کدام‌یک از آنها بود؛ سینا یا مریم؟ دانش‌آموزان ممکن است به مریم یا سینا و یا هر دو اشاره کنند.

پرسید : راه حل چیست؟...

وقتی هم من و هم شما حقوقی داریم...

(توجه کنید که دانش‌آموزان باید چاره‌جویی و یافتن راه‌حل را بیاموزند. به عبارت دیگر زد و خورد‌ها و کشمکش‌ها در اینجا ناشی از آن است که افراد سعی نکرده‌اند با پیدا کردن راه‌حل و چاره‌اندیشی به توافق برسند).

پاسخ ممکن است تهیهٔ یک جدول زمانی و پیروی کردن از آن باشد....

این مثال را با دانش‌آموزان در میان بگذارید :

خواهر و برادری یک رایانه در خانه دارند. یکی می‌خواهد نرم‌افزار جدید بازی‌ای را که خریده، مشاهده کند و دیگری می‌خواهد یک تکلیف درسی را که باید فردا تحویل بدهد، انجام دهد. حق با کدام است؟ چرا؟ چه باید بکنند؟

● دربارهٔ خواسته‌های مادی به عنوان حق، دانش‌آموزان را راهنمایی کنید که باید توان مالی خانواده را در نظر بگیرند یا برای معاشرت با دوستان باید مقررات خانه و خانواده را رعایت کنند و به نظر پدر و مادر، احترام بگذارند.

● در مرحله بعد فعالیت ۳ را در کلاس انجام دهید. موضوع را طبق کتاب درسی به سه بخش در خانه و خانواده، در مدرسه و در محیط زندگی و کشور تقسیم کنید. اجازه بدهید دانش‌آموزان در هر مورد اظهار نظر کنند و اگر حقوق دیگری به ذهنشان می‌رسد، بیان کنند.

● درباره عدم تنبیه بدنی یا مسخره نکردن در خانه توجه کنید که در اینجا حدی از تنبیه که موجب صدمه رساندن و ضرب و شتم کودکان است، مطرح شده است. «هیچ کس حق ندارد دیگری را مسخره کند یا به او صدمه برساند». این تأکید شامل همه اعضای خانواده می‌شود. به عبارت دیگر، فرزندان نیز چنین حقی را ندارند و نباید برادر و خواهر خود را مسخره کنند یا به آنها صدمه برسانند.

ممکن است دانش‌آموزانی دوست نداشته باشند درباره مسائل خود در کلاس گفت‌وگو کنند. آنها را وادار به بیان مسائل خصوصی در کلاس نکنید؛ اما اگر احساس کردید که دانش‌آموزی با ناهنجاری‌های اخلاقی مانند ضرب و شتم و توهین و تحقیر در خانه مواجه است، در خارج از کلاس با او صحبت کنید و برای مشکل او چاره‌جویی کنید و از اولیای مدرسه و مشاور آن، بخواهید به او کمک کنند.

● در مرحله بعد از دانش‌آموزان بخواهید فکر کنند و پنج مورد از حقوق خود را در مدرسه بنویسند. اجازه بدهید دانش‌آموزان نوشته‌های خود را بخوانند و بحث کنند.

● در حیطه مدرسه توجه کنید که علی‌رغم ممنوعیت تنبیه بدنی در مدارس، متأسفانه هنوز در بعضی از مدارس پسرانه تنبیهات بدنی انجام می‌شود. در هر حال، اگر چند دانش‌آموز یک مدرسه، ناآرام باشند یا رفتارهای نابهنجار داشته باشند، این هنر و مهارت مسئولان و معلمان است که با استفاده از روش‌های صحیح و معقول و به دور از زیر پا گذاشتن کرامت انسانی دانش‌آموزان و توهین و تنبیه بدنی و ... فضای مطلوب را در مدرسه ایجاد کنند. همواره ضعف در به‌کارگیری روش‌های مناسب و اثربخش، منجر به استفاده از روش‌های نادرست می‌شود.

در این درس به سه حق دانش‌آموزان، برخورد عادلانه و به دور از تبعیض، آزادی بیان و اجتناب از تمسخر یا تنبیه بدنی پرداخته شده است. از شما معلم عزیز انتظار می‌رود ضمن به رسمیت شناختن این حقوق در گفتار و رفتار، در صورتی که در مدرسه، خلاف این موارد نیز عمل می‌شود، به چاره‌جویی و اقدام برای حل آن بپردازید.

در حیطه محیط زندگی و کشور، به سه حق برخورداری از محیط سالم و تمیز، برخورداری از

امکانات پزشکی و حق امنیت، اشاره شده است.

البته در این زمینه می‌توان حقوق دیگری را مطرح کرد؛ برای مثال حق مشارکت سیاسی (شرکت در انتخابات، داوطلب شدن و...) حق برخورداری از بیمه، حق برخورداری از آموزش، حق اشتغال، حق برابری در مقابل قانون، حق مالکیت، حق آزادی بیان و... این حقوق که زیر مجموعه حقوق شهروندی محسوب می‌شوند، به موجب تبعیت از یک کشور، موضوعیت پیدا می‌کنند و بنابراین شرایط و محدوده مقررات آن از کشوری به کشور دیگر متفاوت است.

توجه: حقوقی که در این کتاب درسی درباره خانه، مدرسه و کشور مطرح شده، جایگاه قانونی دارند و به رسمیت شناخته شده و قابل پیگیری‌اند.

به پایان برید

ضمن خلاصه کردن مطالب درسی، حقوق طبیعی، حقوق دانش‌آموزان در خانه و مدرسه، و برخی حقوق شهروندی را که به موجب تبعه یک کشور بودن، به وجود می‌آید، مرور کنید. از دانش‌آموزان بخواهید فعالیت (۱) و به کار بیندیم را انجام دهند و اگر فکر می‌کنند در خانه یا مدرسه برخی از حقوق آنها نادیده گرفته می‌شود، در خارج از کلاس به معلم خود مراجعه کنند و با راهنمایی او به مشاوران ذی صلاح معرفی شوند.

نکته (۱): باید به دانش‌آموزان آموزش بدهید که در این موارد به دنبال حل مسئله و چاره‌جویی باشند و همواره در این زمینه باید با افراد صاحب صلاحیت مشورت کنند.

نکته (۲): موضوع این درس در یک جلسه پایان نمی‌یابد. به عبارت دیگر بحث حقوق بچه‌ها و مسائل مربوط به آن، رسیدن به فهم و برداشت درست از موضوع و یا حل معضلات احتمالی، تداوم خواهد داشت.

در صورتی که بتوانیم به دانش‌آموزانی که در این زمینه مشکلاتی دارند، کمک کنیم، درس به اهداف خود نزدیک شده است.

بیان انواع حقوق با مثال، شرکت در بحث و گفت‌وگوی کلاسی، همفکری و تبادل نظر در انجام فعالیت‌ها و نگرش صحیح یافتن نسبت به حل مشکلات که در این مقوله بروز می‌کند، از محورهای عمدهٔ ارزشیابی این درس است.

ملاحظات تدریس / دانستنی‌های معلم

● در آموزش حقوق، باید به سه مقولهٔ شناخت حقوق و تمایل برای حفظ و احترام به حقوق و طرز تفکر حق‌مدارانه و همچنین احقاق حقوق توجه کرد. از آنجا که روش‌های بحث و گفت‌وگو از عمده‌ترین روش‌هایی است که در این زمینه به کار می‌رود، باید به قواعد گفت‌وگو و آموزش آنها مانند گوش کردن، به نوبت حرف زدن، احترام به نظر دیگران، تحلیل اخلاقی، حل مسئله، و چاره‌اندیشی، توجه کرد.

از سایر روش‌های مفید مانند بارش مغزی و رویدادهای جاری نیز می‌توانید استفاده کنید. معلم عزیز در این دروس باید فضایی کاملاً دوستانه و صمیمی و توأم با احساس امنیت و اعتماد فراهم کند.

● حق در لغت دارای معانی زیادی است که ثبوت و استواری از مهم‌ترین معانی آن به‌شمار می‌رود و در اصطلاح علم حقوق به توانایی سلطهٔ شخص نسبت به شخص یا چیز دیگری که اعتبار شده و شخص صاحب حق می‌تواند از آن بهره ببرد، اطلاق شده است. گاهی حق نسبت به یک شیء است؛ مانند حق مالکیت یا حق منافع خانه‌ای که مستأجر در آن نشسته است. گاهی نیز حق نسبت به موضوعی است؛ مانند حق انتخاب شغل.

نکتهٔ مهم اینجا است که امتیازات و توانایی‌های فردی در صورتی معتبر است که مورد تأیید نظام حقوقی باشد و نظام حقوقی این امتیازات را برای فرد به رسمیت بشناسد. همچنین «حقوق» را مجموعهٔ قواعد و مقرراتی که بر روابط افراد اجتماع حاکم است، تعریف کرده‌اند و این روابط از روابط اعضای خانواده تا روابط ملت و دولت را دربر می‌گیرد.

«علم حقوق» دانشی است که قواعد حقوقی را تحلیل می‌کند.

هر گاه صاحب حق از حق خود بهره‌برداری کند، آن را اِعمال کرده؛ مثلاً من حق دارم در این خانه سکونت کنم و اگر سکونت کردم، حق خود را اِعمال کرده‌ام؛ اما از نظر حقوقی، شخص در اعمال حق خود آزادی مطلق و بی‌قید و شرط ندارد بلکه تا حدی می‌تواند حق خود را اِعمال کند که موجب عدم رعایت قوانین و زیان و خسارت زدن به دیگران نشود.

● در مقابل هر حق، یک تکلیف وجود دارد و این دو به منزله دو کفه ترازو هستند که باید تعادل آنها حفظ شود. در پشت هر تکلیفی نیز یک الزام و اجبار قانونی وجود دارد.

تکلیف گاهی انجام فعل است؛ مثل نفقه دادن شوهر به زن یا حضانت طفل توسط پدر و مادر؛ و گاهی ترک فعل است، برای مثال همه افراد به ترک جرائم (مانند دزدی) مکلف‌اند. تفاوت مهم حق و تکلیف آن است که صاحب حق می‌تواند از حق خود صرف‌نظر و گذشت کند، مثلاً کسی که طلبی از دیگری دارد، آن را ببخشد. اما هیچ‌کس نمی‌تواند از تکلیف صرف‌نظر کند، برای مثال پدر و مادر نمی‌توانند از نگهداری فرزند، سر باز زنند یا کسی که کالایی را خریده و مکلف است قیمت آن را بپردازد، نمی‌تواند از انجام این کار شانه خالی کند. گاهی برخی از امور، آمیزه‌ای از حق و تکلیف‌اند، برای مثال حضانت و نگهداری فرزند مطابق قانون، هم نوعی حق و هم تکلیف پدر و مادر محسوب می‌شوند.

● طبقه‌بندی انواع حقوق، گسترده و گاه پیچیده است؛ اما به‌طور معمول برخی تقسیمات رایج است:

طبقه‌بندی حقوق از نظر منبع:

الف) حقوق فطری یا طبیعی که خداوند در سرشت آدمیان قرار داده است.

ب) حقوق وضعی و قراردادی و اعتباری

طبقه‌بندی از نظر افراد دریافت‌کننده:

الف) حقوق فردی مانند حق حیات، خودشکوفایی

ب) حقوق جمعی مانند آزادی از استعمار

طبقه‌بندی از نظر جنبه‌های زندگی:

الف) حقوق مدنی: آزادی بیان، آزادی مذهب، داشتن نام، دسترسی داشتن به دادگاه،

مساوی بودن در برابر قانون، و...

ب) حقوق سیاسی: آزادی تشکیل حزب، انتخاب کردن، شرکت در انتخابات و داوطلب شدن، و...

ج) حقوق اقتصادی، اجتماعی: حق داشتن رفاه و استانداردهای زندگی، حق تغذیه مناسب، حق بیمه، حق اشتغال، حق عدالت اجتماعی، حق آموزش، حق خدمات پزشکی، و... طبقه‌بندی از نظر گروه‌های مختلف اجتماعی: حقوق کارگران، حقوق کودکان، حقوق زنان، حقوق اقلیت‌ها، حقوق زندانیان، حقوق اسیران جنگی، حقوق پناهندگان، حقوق سالمندان، و...

معرفی منابع برای مطالعه بیشتر معلم

۱- منظمی، شهلا و ناهید فلاحیان، آموزش حقوق برای نوجوانان، راهنمای معلم، درس اختیاری دوره آموزش متوسطه، ۱۳۸۲، وزارت آموزش و پرورش.

۲- چراغی، خلیل، ژاله باقرزاده و سعید قریشی، اولین گام‌های آموزش حقوق بشر، ۱۳۸۴، نشر شورا به سفارش دبیرخانه پروژه آموزش حقوق بشر.

۳- حقوق کودک، وب سایت شخصی دکتر محیی‌الدین بهرام محمدیان. mohammadian.ir/tags

۴- اسعدی، سیدحسن، حقوق متقابل والدین و فرزندان، انتشارات انجمن اولیا و مربیان.

۵- محمدیان، محی‌الدین بهرام، روش‌های افزایش عزت نفس در کودکان و نوجوانان، چاپ سوم، انتشارات انجمن اولیا و مربیان.

برای ملاحظه آخرین قانون مصوب مربوط به حمایت از کودکان و نوجوانان به پایگاه اینترنتی گروه مطالعات اجتماعی مراجعه کنید.

<http://socialstudies-dept.sch.ir>